

Hoofdstuk 8

Boterprijzen

De botervaten

Het karnen van boter is tot de Eerste Wereldoorlog een belangrijke bron van inkomsten geweest voor de Groninger veeboeren. Om deze boter te verkopen werd deze naar de boterhal in het waaggebouw in Groningen gebracht. Om de handel krachtig te bevorderen bestreed de magistraat van deze stad zoveel mogelijk knoerijen en onregelmatigheden. Zij bemoeide zich daarom zonder ophouden met het juiste gewicht en de juiste afmetingen van de botervaten door reglementen en controles⁸⁵.

De boter werd verhandeld in verschillende houten vaten. Dit waren het vat, het halve vat, het vierendeels vat dat ook wel ton werd genoemd, het kinnetje en het halve kinnetje. Deze vaten moesten volgens de vuistregels porties van respectievelijk 320, 160, 80, 40 en 20 pond boter kunnen bevatten. De vaten van 320 en 160 pond waren door hun grote omvang en gewicht moeilijk te hanteren en werden weinig gebruikt⁸⁶. De ton was het paradepaard van deze vaten maar ook het kinnetje kwam veel voor. In de winter gaven de koeien weinig melk met als gevolg dat er slechts kleine porties boter konden worden geproduceerd. Deze geringe hoeveelheden werden dikwijls in halve kinnetjes naar de boterhal gebracht maar 's zomers werden deze kleine vaatjes bijna niet gebruikt.

Alvorens de boter verkocht kon worden moest zij eerst worden gewogen en dat gebeurde met vat en al. Het gewicht van zo'n portie boter werd daarna berekend door het gewicht van het vat inclusief bodem en deksel van het totale gewicht af te trekken. Opdat er dan werkelijk zo'n veelvoud van 20 pond in het vat zou zitten, moesten deze vaten voldoen aan strenge eisen ten aanzien van vorm, afmetingen en gewicht. Het vat moest tot de rand toe gevuld zijn met boter en goed afgesloten met een deksel. In de voorschriften werden de afmetingen in duimen en de gewichten in ponden opgegeven (1 pond = 492,4 gram). Omtrent het gewicht van de lege vaten inclusief bodem en deksel werd op 20 april 1807 het volgende bepaald⁸⁷:

Soort vat	Gewicht van het vat in ponden		Gewicht van de boter in ponden	
	Gevuld met boter	Leeg	Precies	Afgerond
Ton (1/4)	97	18,75 - 16,5	80,5 - 78,25	80
Kinnetje (1/8)	48	8,5 - 7,5	40,5 - 39,5	40
Half ,, (1/16)	25	4,5 - 4	21 - 20,5	20

De hierin opgenomen gewichtseisen bevielen zo goed dat zij op 24 juli 1816 zonder wijzigingen nogmaals werden gepubliceerd⁸⁸. In de voorschriften van 13 februari 1787⁸⁹ en 18 augustus 1759⁹⁰ werden in principe reeds dezelfde eisen aan de botervaten gesteld als in 1807. De wijzigingen zijn onbeduidend en wijzen op perfectionisme.

Met ingang van 1 januari 1820 werd het pond afgeschaft en moest het gewicht voortaan in kilogrammen worden afgedrukt. Het nieuwe reglement werd vastgesteld op 19 juli 1825 en goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 12 september 1826 no. 50. Het werd gepubliceerd in de Provinciale Groninger Courant van 12 december 1826 en bevatte de volgende elementen:

Soort vat	Gewicht van het vat in kilo's		Gewicht van de boter in kilo's	
	Gevuld met boter	Leeg	Precies	Afgerond
Ton (1/4)	48	9,4 - 8,2	39,8 - 38,6	40
Kinnetje (1/8)	25	4,3 - 3,7	21,3 - 20,7	20
Half ,, (1/16)	13	2,3 - 2,0	11,0 - 10,7	10

Als we de voorschriften van 1816 met die van 1826 vergelijken kunnen we constateren dat er in principe niets is veranderd. De autoriteiten hebben niets anders gedaan dan het voorschrift van 1816 zo goed mogelijk te vertalen in de nieuwe gewichtseenheden. Maar het was blijkbaar nog niet zo eenvoudig de afmetingen en gewichten behoorlijk op elkaar af te stemmen. De voorschriften van 1826 betekenden een achteruitgang in precisie en gaven dan ook aanleiding tot tegenstrijdige opvattingen. Daarom werd er op 24 augustus 1841 een nieuw reglement ontworpen, dat werd goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 6 oktober 1841 no. 62⁹¹. Het schreef de volgende gewichtsnormen voor:

Soort vat	Gewicht van het vat in kilo's		Gewicht van de boter in kilo's	
	Gevuld met boter	Leeg	Precies	Afgerond
Ton (1/4)	48	7,5 - 7,0	41 - 40,5	40
Kinnetje (1/8)	24	3,6 - 3,4	20,6 - 20,4	20
Half ,, (1/16)	13	2,3 - 2,0	11 - 10,7	10

De inhoud van het halve kinnetje week voor 1820 gewoonlijk 6,5 % van de vuistregels af; na 1826 werd dit bijna 10 % en in 1841 bleef dit zo. In 1841 werd de inhoud van de ton een halve kilo naar beneden bijgesteld en die van het kinnetje een halve kilo naar boven.

Bij het wegen van de met boter gevulde vaten op de waag werden vaten die het gewicht niet haalden afgekeurd. De vaten moesten ruim het voorgeschreven gewicht halen en wat er te veel in zat werd overwicht genoemd. Na het wegen van de volle vaten moest volgens het reglement van 1841 steeds het aantal kilo's overwicht op deze vaten genoteerd worden⁹². De koper moest deze extra kilo's ook betalen.

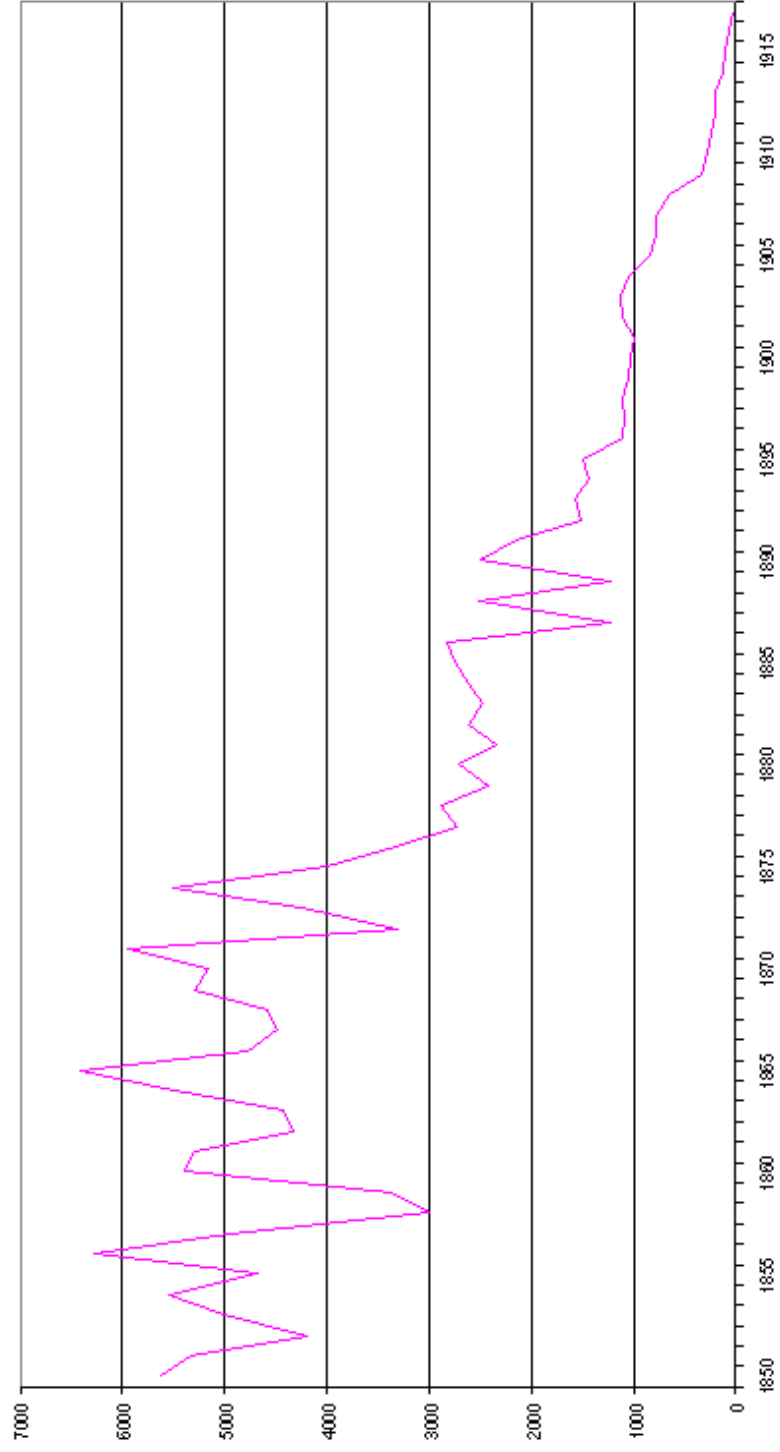
De reglementen zijn in de loop der tijd blijkbaar steeds strenger geworden. Volgens het besluit van Burgemeesteren en Raad van Groningen van 12 januari 1736 werd een vat dat het gewicht niet haalde nog niet afgekeurd. Maar wel moest het "onderwicht" dan op het vat genoteerd worden⁹³. In de latere reglementen wordt van onderwicht geen gewag meer gemaakt.

Noteringen van de boterhal (1787-1917)

In de boterhal werden twee soorten boter verkocht: vatboter uit Groningen en stukboter uit Westfalen. Uit de verslagen van de gemeente Groningen vanaf 1851 blijkt dat de aanvoer van boter naar de boterhal steeds verder vermindert (*Bijlage XII*). Uit het archief van de waag en boterhal (1818-1922) is op te maken dat de aanvoer van boter naar deze instelling al vanaf 1822 langzaam maar zeker terugliep⁹⁴ (*Bijlage XII, fig. 13*). Boterprijzen vindt men niet in dit archief; zij zijn wel genoteerd in de *Ommelander Courant* (1787-1811) en in de *Provinciale Groninger Courant* (1815-1917). De geleidelijke afname van de aanvoer van vatboter is te verklaren uit het feit dat de melkveehouderij in Groningen voortdurend aan betekenis inboette. Omstreeks 1900 deed de opkomst van de zuivelindustrie⁹⁵ de activiteit in de boterhal nog meer afbreuk omdat de zuivelfabrieken hun product zelf wogen en verkochten. Vanaf september 1917 werd de boterhal niet meer gebruikt.

De maandprijzen van vatboter in deze boterhal heb ik op dezelfde wijze bewerkt als die van de granen (methode van Meuvret). Uit deze maandprijzen werden twee series jaarprijzen samengesteld: augustusprijzen en decemberprijzen. De prijzen op de boterhal zijn evenals die van de korenbeurs pas

Figuur 13: Aanvoer boter in kilokg. aan de Boterhal te Groningen (1850-1917)

vanaf 1787 in de *Ommelander Courant* genoteerd. Boterprijzen uit de daaraan voorafgaande eeuwen werden bijeengebracht uit de rekeningen van de drost van Wedde.

Boterprijzen uit de rekeningen van de drost van Wedde (1568-1815)⁹⁶

De boeren in Bellingwolde moesten ieder jaar op Sint-Jacobus (25 juli) twee vaten met elk 320 pond boter leveren aan de drost van Wedde. De boeren in Blijham waren verplicht tot het leveren van één vat boter. De prijs waarvoor deze boter werd verkocht staat ieder jaar genoteerd in de rekeningen van de drost, die de periode 1568-1822 bestrijken. Gewoonlijk werd voor de boter uit Bellingwolde en die uit Blijham dezelfde prijs opgegeven: slechts in enkele jaren week de prijs van de boter uit Blijham af van die uit Bellingwolde. De rekeningen over de periode 1815-1822 bestaan wel degelijk maar dan is de boterprijs op een onveranderlijk bedrag vastgesteld en daardoor onbruikbaar.

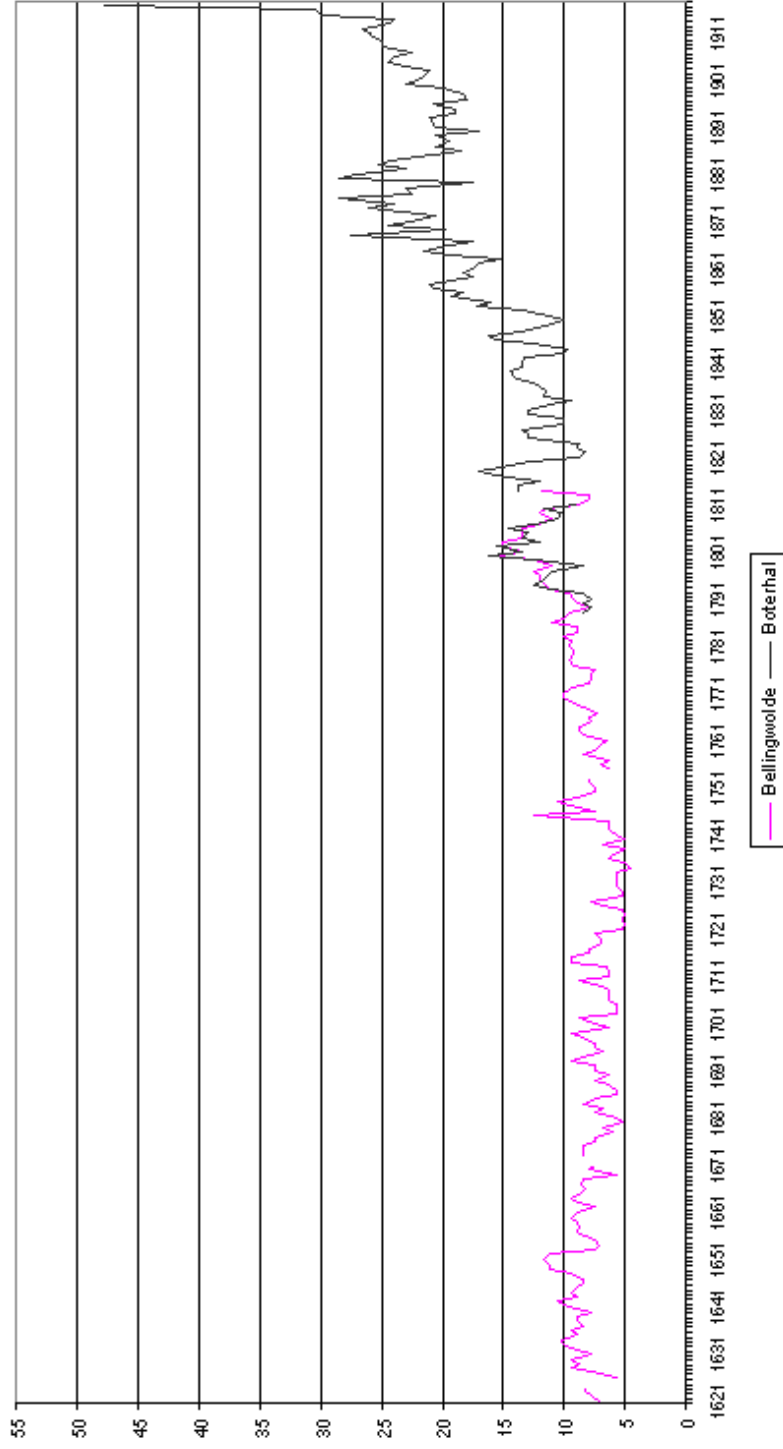
De boterprijzen uit de boterhal bestrijken zoals gezegd de periode 1787-1917 en die uit de rekeningen van de drost van Wedde lopen tot 1814. We kunnen de prijzen van beide reeksen dus met elkaar vergelijken over de periode 1788-1811. Daar de prijzen uit de rekeningen van de drost op 25 juli werden vastgesteld hebben we de prijzen uit de Groninger boterhal vlak na 1 augustus gekozen als vergelijkingsmateriaal. De prijzen uit de rekeningen van de drost bleken gemiddeld 4,25 % hoger te zijn dan op de boterhal. Het prijsverschil is niet erg groot zodat beide reeksen onder enig voorbehoud aan elkaar zouden kunnen worden gekoppeld (*fig. 14*).

Het is mogelijk dat de boter uit Bellingwolde van een iets betere kwaliteit was en daarom wat meer opleverde. Het kan ook zijn dat de boter uit Bellingwolde en Blijham niet op de boterhal in Groningen werd aangevoerd maar op de waag in Wedde werd verkocht en dat daar een iets hogere prijs kon worden bedongen. Het bestaan van de waag in Wedde blijkt uit de rekeningen van de drost van Wedde en uit de Resolutiën van Burgemeesteren en Raad van Groningen van 29 juli 1637⁹⁷.

Boterprijzen uit de rekeningen van de gasthuizen (1630-1808)

De rekeningen van de grote gasthuizen bevatten een ware stortvloed van boterprijzen waarop moeilijk greep kon worden gekregen. In de zomer werd rode boter of grasboter gekocht en in de winter witte boter of hooiboter. Maar dikwijls werd in de rekeningen niet aangegeven om welke soort boter het ging. Ook werd de precieze datum lang niet altijd genoteerd. De rekeningen van een paar kleinere gasthuizen waren in dit opzicht beter bruikbaar dan die van de grotere. In enkele van deze kleinere instellingen werd alleen maar rode

Figuur 14: Prijzen boter in guldens per kin (1621-1917)

boter gekocht. Het Aduarder gasthuis kocht rode boter in het voorjaar en dit leverde een mooie serie juniprijzen op (1630-1724). Er waren drie kleine gasthuizen waar men tweemaal per jaar rode boter kocht en wel in juni en in december. Dit gebeurde in het Baroldi-gasthuis (1691-1808), het Zeilsgasthuis (1687-1808) en het Anna Varwers-gasthuis (1672-1751 en 1798-1807). Van de boterprijzen die in juni in deze drie gasthuizen werden betaald werden gemiddelden berekend en van de decemberprijzen ook. Dit leverde een serie juniprijzen en een serie decemberprijzen op (1671-1808). De juniprijzen van de rode boter uit deze drie kleine gasthuizen blijken over de periode 1788-1808 10,5 % hoger te liggen dan die op de stadsboterhal. In de winter was dit percentage 17,3 %.

De prijs van de boter lag in de kleine gasthuizen dus hoger dan die op de boterhal die we als norm kunnen stellen. Over de oorzaak daarvan kunnen we alleen maar speculeren.

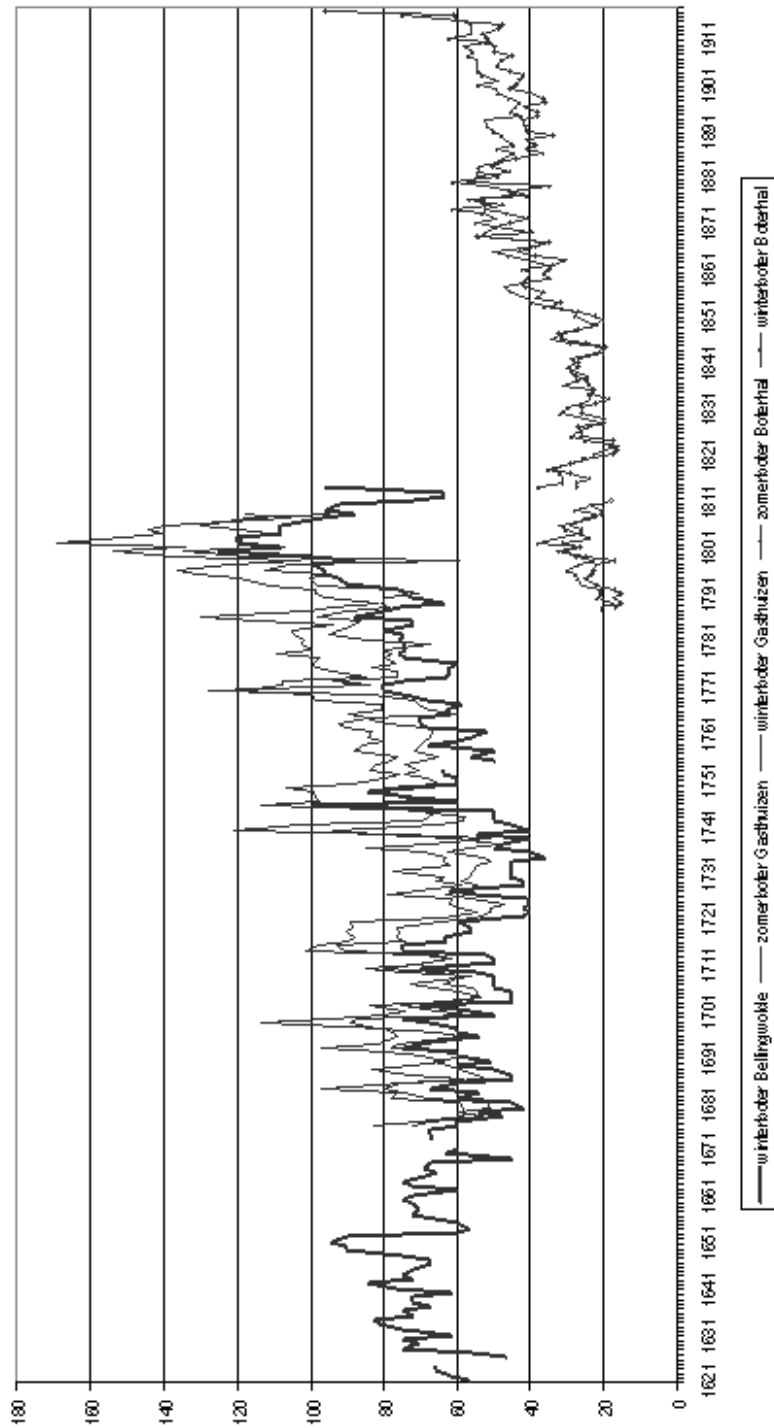
Wij hebben gezien dat de prijzen van de boter uit Bellingwolde en die van de boterhal in Groningen slechts 4,25 % van elkaar verschillen. Het beste is daarom de prijs van Bellingwolder boter als norm aan te houden in de tijd vóór 1787. Daaraan kan de boterprijs uit de gasthuizen worden getoetst onder het voorbehoud dat men geen decemberprijzen met juni- of augustusprijzen moet vergelijken. Want het prijsniveau was in de winter altijd beduidend hoger dan in de zomer (*fig. 15*). Daarom het volgende overzicht:

Zomerprijzen	Winterprijzen	Periode
Bellingwolde en Blijham	-	(1568) 1621-1814
Aduarder Gasthuis	-	1630-1724
Baroldi, Zeils en Varwers	Baroldi enz.	1672-1808
Boterhal Groningen	Boterhal Groningen	1787-1917

De zomerprijzen die in de eerste kolom staan opgesomd kunnen met elkaar vergeleken worden om het prijsniveau van de verschillende instellingen te identificeren. Hetzelfde kan men doen met de winterprijzen.

Wil men het verschil tussen zomer- en winterprijzen aan het licht brengen, dan is men aangewezen op de prijzen van een en dezelfde instelling. Indien men de zomerprijzen van de ene instelling vergelijkt met de winterprijzen van een andere instelling zijn onzuivere verhoudingen het resultaat. Bij het vaststellen van de prijsniveaus van de verschillende instellingen en seizoenen kunnen grafieken goede diensten bewijzen (*zie fig. 14 en fig. 15*).

Figuur 15: Prijzen zomer- en winterboter in guldens per vat (1621-1917)

De prijs van kaas

In de rekeningen van de gasthuizen wordt voortdurend verantwoording afgelegd voor de aankoop van allerlei soorten kaas. Het is vrijwel onmogelijk daaruit een overzichtelijke reeks kaasprijzen samen te stellen omdat het gewicht van die kazen gewoonlijk niet werd genoteerd. Daarop bestaat een uitzondering: in de rekeningen van het Vrouw Franssensgasthuis werd de betaling van zoetemelkse kazen opgeschreven die ongeveer 16 pond wogen. De daaruit samengestelde reeks kaasprijzen (*tabel 37*) omvat de periode 1683-1799.